

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Technica IX (2016)

ISSN 2081-5468

Tatiana Senko

Rodzina jako klient: podejście systemowe w terapii psychologiczno-pedagogicznej

Wstęp

W ciągu ostatnich dwudziestu lat psychoterapia rodziny stała się jedną z głównych form psychoterapii i wywarła wpływ na wszystkie istniejące kierunki terapeutyczne, w tym na terapię psychologiczno-pedagogiczną (Вайсс 1998; Crane 2004; Namysłowska 1997; Senko 2014; Tettenborn 1996; Wenning 2004; Wojciszke 2005). Wyniki badań psychologiczno-pedagogicznych pokazują, że jednym z wielu problemów rodziny są wzajemne relacje i związki zachodzące pomiędzy ich członkami. Aspekty socjalno-psychologiczne badania małżeństwa i rodziny, badanie współdziałania małżonków, ich zadowolenia z małżeństwa, stabilności i wytrwałości ich stosunków oraz badania stosunków między rodzicami i dziećmi są najważniejszymi problemami w badaniach specjalistów, którzy zajmują się problemami rodzin. Są to ważne zadania terapii psychologiczno-pedagogicznej. Względna *samodzielność rodziny* jest podstawą formowania osobliwej rodzinnej terapii, w której rozwinęło się nowe spojrzenie na człowieka. Ta forma terapii pozwoliła patrzeć na jednostkę w kontekście *osobistych związków i kontaktów*. Dla praktyki terapeutycznej szczególnie istotne jest uznanie faktu, że istnieją zależności etiologiczne w powstawaniu zaburzeń funkcjonowania rodziny w aspekcie psychicznym, emocjonalnym i społecznym. W takim *systemowym podejściu* uwzględnia się całą „chorą” rodzinę, a nie problemy poszczególnych jej członków.

Jednocześnie, wiele aspektów dotyczących problemów terapii rodziny oraz działalności terapeutów i innych specjalistów, pracujących z rodziną, pozostaje do dnia dzisiejszego spornymi. Wiele uwagi poświęca się obecnie uwzględnianiu aspektów społeczno-terapeutycznych i profilaktycznych w pracy z klientem, jakim jest rodzina. Terapia psychologiczno-pedagogiczna, która skierowana jest na problemy rodziny, to szczególna część ogólnej pracy terapeutycznej oraz korekcyjnej, jakie przeprowadzane są *w ramach świadczenia pomocy rodzinie* przez przygotowanych specjalistów: psychologa wraz z pedagogiem oraz z terapeutą psychologiczno-pedagogicznym.

Analiza podejścia systemowego w terapii psychologiczno-pedagogicznej klienta rodzina

Podejście systemowe w terapii psychologiczno-pedagogicznej rodziny klienta zakłada, iż problemy rodziny związane są z zakłóceniami w całej rodzinie, do której należy człowiek – dziecko lub osoba dorosła. Zakłócenia, które są w rodzinnym gronie, wpływają na każdego członka tego grona, na jego zachowanie, sferę emocjonalną, poznawczą itp. Terapia systemowa jest często terapią *krótkotrwałą*. Zazwyczaj obejmuje ona rozwiązanie *jednego* określonego problemu rodzinnego. Przyjmuje ona istnienie rozmaitych systemów społecznych, w których funkcjonować może rodzina.

W podejściu systemowym najważniejsze są *relacje* pomiędzy członkami rodziny, i aby pomóc każdemu z nich, trzeba oddziaływać przede wszystkim na całość otoczenia rodzinnego jako na *system* (Ludewig 1995; Maccoby, Martin 1983; Namyśłowska 1997; Orwid, Czabała 1990; Сенько 1998, 2002, 2003, 2006). Duże znaczenie ma tu przyczynowość o charakterze cyrkularnym. Polega na tym, że dane zdarzenia mają wpływ na inne. Jedno wydarzenie może stać się powodem powstania drugiego, drugie trzeciego, a trzecie czwartego itd., a wszystkie zwrótnie oddziałują na pierwsze. Z założenia, w systemowym podejściu terapeutycznym przyjmuje się, że zachowanie jednostki ma wpływ na reakcje i zachowania innych osób z systemu rodzinnego (Сенько 1999; Фримен 2001). Doskonałym przykładem tego może być buntownicze zachowanie dziecka względem rodziców, którzy np. ciągle się kłócą i źle się do siebie odnoszą. Zachowania dziecka nie da się zmienić, dopóki rodzice nie przestaną się sprzeczać między sobą (Сенько 2000). Ważna w tym podejściu jest *koncepcja rodziny jako całości* – systemu wzajemnie powiązanych i wpływających na siebie elementów, w których główne to *idea kontaktu, więzi oraz dynamicznej równowagi* między różnymi aspektami życia osobistego i rodzinnego każdego człowieka (Senko 2014; Сенько 1999).

Z takim podejściem możemy spotkać się i w *socjoterapii*. System społeczny – rodzinny – składa się z poszczególnych członków rodziny, współdziałających ze sobą. System społeczny to szczególna całość. Członkowie danego systemu mogą być określani jako jednostki, podejmujące współdziałanie i charakteryzujące się konkretnymi więziami. W systemie społecznym często wydzielają się podsystemy, w które wchodzi tylko niektórzy członkowie danej grupy społecznej. Mogą to być w rodzinie małżonkowie, dzieci lub inne wewnątrzrodzinne zjednoczenia (ojciec-syn, matka-córka, brat-siostra, babcia-wnuk). Współdziałanie na poziomie poszczególnych członków może wyprowadzić system społeczny z równowagi.

System społeczny to otwarty system, w którym członkowie grupy (rodziny) *na poziomie podsystemów wpływają na system społeczny* w całości. Prócz tego, wszyscy członkowie rodziny współdziałają nie tylko ze sobą, lecz również z otaczającymi systemami jak przedszkole, szkoła, zakłady pracy. Stałe współdziałanie („powrotne związki”) z zewnętrznymi systemami (biologicznymi i społecznymi) pozwala obserwować, jak rozwija się system rodzinny oraz inne systemy. Zewnętrzne siły mają pozytywny, jak i negatywny wpływ, a każda rodzina jest analogicznym obrazem oddziałującym na inne systemy. W konsekwencji wskazuje to na fakt, iż każdy system społeczny dąży do podtrzymania równowagi tego systemu i jego spójności oraz do rozwoju i przejścia na wyższy poziom jego funkcjonowania.

Omawiany system ma następujące *cechy*:

- 1) System społeczny (rodzina) jako całość.
- 2) Wszystko to, co wpływa na każdą poszczególną jednostkę (każdego członka rodziny), znajdującą się wewnątrz tego systemu rodzinnego.
- 3) Zamieszanie lub zmiana w jednej z części systemu rodzinnego doprowadza do zmiany innych części (złąków rodziny) i systemu rodzinnego w całości.

Harmonijne i dysharmonijne rodziny mogą różnie reagować na „sprężenie zwrotne” z otoczenia. W związku z tym sprężenie zwrotne może być określone jako systemowa odpowiedź na zmiany, będące niezbędne dla adaptacji każdego członka rodziny do nowych warunków.

Dla *rodziny harmonijnej* charakterystyczne jest to, że wszyscy jej członkowie szybko i adekwatnie reagują na zmiany, wynikające z zewnętrznej i wewnętrznej sytuacji. Reakcją na „sprężenie zwrotne” są pozytywne zmiany w rodzinie. W takich rodzinach wszyscy członkowie, jako podsystemy, mają wyraźne granice. Harmonijna rodzina opiera się nie na dominowaniu jednych jej członków nad drugimi, ale na tym dla przykładu dorośli w rodzinach chcą zabezpieczyć i zapewnić bezpieczeństwo młodszemu. Zasady funkcjonowania w takich rodzinach stanowią pozytywne punkty orientacyjne dla rozwoju każdego jej członka.

Rodzina dysharmonijna nie może zaspokoić potrzeby osobistego rozwoju każdego ze swoich członków. Takie rodziny można postrzegać jak systemy, próbujące przechować zwykłe stereotypy współdziałania między elementami swoich podsystemów i innymi systemami poza zależnością od zmiany zewnętrznych umów. W wyniku tego blokowane są aktualne potrzeby „słabego” członka tej rodziny (najczęściej dziecka), co w konsekwencji stanowi przyczynę różnych problemów, zaczynając od problemów zachowania, kończąc zaś na zaburzeniach psychicznych.

„Słaby” członek rodziny staje się „nosicielem objawu”. Symptomatyczne zachowanie pojawia się w wyniku stereotypowego współdziałania między wszystkimi członkami rodziny. Właśnie ten „słaby” członek rodziny stanowi swoisty określony kod potrzeb systemu grupowego i wskazuje na niektóre ukryte problemy i zasady funkcjonowania w tej rodzinie. W sytuacji, w której kilkukrotna interwencja (likwidacja objawu) w wewnętrzny system regulacji rodziny jest nieskuteczna, może okazać się, iż system jest tymczasowo nieregulowany.

Z systemowego punktu widzenia zmiany nie są jedynym rozwiązaniem jednego problemu a *dylematem*, który wymaga akceptacji. Zasadnicze więc pytanie terapii psychologiczno-pedagogicznej klienta rodziny polega na tym, *jak uwolnić się od objawu*, i na tym, *co zdarzy się, jeżeli zostanie on wyeliminowany*. Dyskusja w ramach medycznego i psychologicznego podejścia będzie oscylować, z jednej strony, wokół problemu eliminacji objawu, z drugiej zaś wpływu eliminacji objawu na cały system rodzinny.

Ponadto należy pamiętać, iż rodziny *harmonijne adekwatnie* odnoszą się do zachodzących zmian, a *dysharmonijne* często nie wykazują chęci, aby coś zmieniać mimo prób terapeuty, który próbuje dopingować do tych zmian.

W literaturze zaznacza się, że systemowe *zakłócenia* mogą przejawiać się w kilku formach:

- „normatywne tymczasowe przesunięcia” lub „normatywne stresory” bezpośrednio związane z etapami rozwoju każdej rodziny;
- „systemowe przesunięcia” – mniej wyrażonych zmian we współdziałaniu między członkami rodziny;

- „systemowe urazy” – życiowe wypadki, które mogą być sytuacjami dużej reorganizacji, zmiany dla rodziny, nawet jeżeli próbuje się ona do nich przystosować;
- „pionowe stresory” – nagromadzenie genetycznych i dysfunkcyjnych stereotypów współdziałania członków w rodzinach – z pokolenia na pokolenie (Карвасарский 2000).

Należy stwierdzić, że w spotkaniach terapeutycznych bierze udział *cała* rodzina. Jest to *jedyny sposób na pomoc* poszczególnym osobom w tej rodzinie. Terapeuta podczas tej terapii jest bardzo aktywny. Nakazuje, ćwiczy, pyta, udziela rad, m.in. w jaki sposób powinni ze sobą rozmawiać i się komunikować. Analiza oglądanych zakłóceń systemowych daje terapeutcie możliwość głębokiego uświadomienia sobie problemów każdej rodziny i stworzenia dla każdego jej członka sytuacji, w której będzie mógł pojąć, że sukces w rozwiązaniu posiadanych problemów zależy przede wszystkim od niego samego. Głównym kierunkiem rozwiązań w tym zakresie powinno być otwarcie resursów w systemie rodzinnym i współdziałaniu rodzinnym, by pomóc każdemu członkowi tej rodziny i rodzinie w całości.

Istota terapii psychologiczno-pedagogicznej klienta rodzina

Przy omawianiu *problemów* związanych z *działalnością specjalistów* w ramach pracy z klientem rodzina często powstają ważne pytania:

- Kto ma prawo zajmować się pracą terapeutyczną z rodziną?
- Jakie dzisiaj stoją zadania przed terapią rodziny?
- Jakie należy dobrać metody diagnostyczne związane z oddziaływaniem terapeutycznym, które wykorzystują specjaliści w pracy z klientem rodzina?
- Jak powinna być organizowana praca specjalistów, zajmujących się terapią rodziny, aby rodzina z problemem otrzymywała efektywną i fachową pomoc?

Udzielenie odpowiedzi na te pytania jest związane ze zrozumieniem, iż *terapia rodziny dzisiaj to dość nowa specjalność interdyscyplinarna*. Jej główne założenia dotyczą uznania człowieka jako element przyrody, ale także uwzględnienia paradygmatu humanistycznego. Takie podejście integruje praktyki duchowe, takie jak religia, medycyna, filozofia, pedagogika, psychologia, socjologia, polityka, etyka itp. Należy wyraźnie podkreślić, że w obecnej dobie praca w ramach terapii psychologiczno-pedagogicznej to zadanie dla wykwalifikowanych psychologów, terapeutów, pedagogów społecznych i pracowników społecznych posiadających wyższe wykształcenie odpowiedniego profilu (Эйдемиллер, Юстицкис 2002).

Odpowiedź na pytanie: „*Kto ma prawo zajmować się pracą terapeutyczną z rodziną?*” – wydaje się oczywista i nie nasuwa wątpliwości:

- 1) *Pracownicy społeczni* lub *pedagodzy społeczni*, których podstawowym zadaniem jest wyszukiwanie rodzin z problemami, jak również prowadzenie pracy profilaktycznej, skierowanej na przeciwdziałanie powstawaniu różnego rodzaju problemów w rodzinie.
- 2) *Psycholodzy*, których podstawowym zadaniem jest przeprowadzenie psychodiagnostycznego badania klienta rodzina w celu ustalenia diagnozy i projektowania, razem z psychoterapeutą lub terapeutą psychologiczno-pedagogicznym zadań i metod w dalszej pracy terapeutycznej.

3) *Psycholodzy, terapeuci psychologiczno-pedagogiczny i psychoterapeuci*, których podstawowym zadaniem jest prowadzenie konsultacji z rodziną i osobnymi jej członkami oraz korekcji terapeutycznej w rodzinie zgodnie ze swoją kwalifikacją.

Specjaliści, którzy pracują z klientem rodzina, powinni:

- umieć przewidzieć, do jakiego stopnia aspekty życia rodziny zmieniły się w wyniku oddziaływania psychopedagogicznego;
- jakie przejawy poprzedniego rodzinnego współdziałania i kontaktów nadal utrzymują się;
- jakie zmiany, wpływające na rozwój rodziny oraz na rozwój osobowości wszystkich jej członków, mogą powstać w rezultacie kolejnej reorganizacji grupowej.

Obecnie specjaliści uznający systemową terapię rodzin wskazują, że problemy w zachowaniu i sferze emocjonalnej powstają u poszczególnych członków rodziny w związku z tymi trudnościami, które istnieją na poziomie społecznego współdziałania w rodzinie (Фримен 2001). Takie podejście pozwala poznawać i objaśniać mechanizmy powstawania tych problemów.

Ogólne założenia terapii psychologiczno-pedagogicznej klienta rodzina to przede wszystkim:

- uświadamianie *możliwości i zdolności do zmian* problemów występujących w rodzinie;
- kierowanie uwagi na rozwiązywanie aktualnych problemów rodzinnych;
- opracowanie programów pracy dotyczących *problemów współdziałania* w rodzinie i *kontaktów interpersonalnych*;
- praca terapeutyczna skierowana na optymalizację współdziałania i kontaktów interpersonalnych w rodzinie;
- praca terapeutyczna skierowana na *świadczenie psychologiczno-pedagogicznej pomocy dzieciom, młodzieży i innym członkom rodziny*, którzy znaleźli się w trudnych sytuacjach życiowych itp.

Ogólne cele terapii psychologiczno-pedagogicznej wyglądają następująco:

- zmiana rodzinnych hipotez na temat istniejącego problemu;
- zmiana sądów członków rodziny – od spojrzenia indywidualnego do systemowego;
- modyfikacja przenikalności granic między rodzinnymi podsystemami;
- zmniejszanie napięcia emocjonalnego członków rodziny w symptomatyczne zachowanie się jednego z jej członków;
- korekcja różnych form hierarchicznej niezgodności rodzinnej (lub niezgodności w hierarchii);
- przerywanie dysfunkcyjnych stereotypów zachowania się, które pochodzą z rodzin pokoleniowych;
- „wyniesienie na światło dzienne” ważnych „niedokończonych spraw”;
- polepszenie stylu komunikacji między członkami rodziny.

W przygotowaniu i przeprowadzeniu pracy terapeutycznej z rodziną powinny być przestrzegane wszystkie zasady stosowane w programach korekcyjnych oraz terapeutycznych skierowanych na świadczenie systemowej terapeutycznej *pomocy* klientowi rodzina, który ma problem i potrzebuje pomocy. To *aktywna praca* z rodzicami i dziećmi, powinna być ukierunkowana na przeciwdziałanie i profilaktykę

problemów w rozwoju i zachowaniu się, jakie powstają w związku z problemami występującymi we współdziałaniu rodziny.

Konkretne zadania terapii psychologiczno-pedagogicznej z klientem rodzina formułuje się na podstawie następujących *przepisów*.

- 1) Zadania powinny być przedstawione w *pozytywnej*, a nie w *negatywnej formie*. Pozytywna forma włącza opis tych form zachowania się, które należy sformułować u dorosłych członków rodziny lub u dzieci.
- 2) Stwierdzenie zadań *nie powinno zaczynać się od słowa „nie” i nosić zakazujący charakter*, ograniczający możliwości osobowościowego rozwoju i przejawu inicjatywy członków rodziny.
- 3) Zadania powinny być *realistyczne* z odniesieniem do długotrwałej pracy terapeutycznej. Możliwości przenoszenia nowego pozytywnego doświadczenia komunikacji rodzinnej i przyswojone na zajęciach korekcyjnych sposoby działań przekute w realną życiową praktykę współdziałania rodzinnego.

Pozytywna forma określenia zadań i ich realistyczność stanowią punkty orientacyjne dla osobowościowego wzrostu i rozwoju każdego członka rodziny.

Podstawowe wyznaczniki braku sukcesu we współdziałaniu rodzinnym to:

- zakłócenie komunikacji rodzinnej, strata wzajemnego zrozumienia pomiędzy członkami rodziny;
- niski poziom osiągnięć społecznych pojedynczego członka rodziny lub poszczególnych członków rodziny, do której on należy;
- zachowanie poszczególnych członków rodziny odchylające się od norm i wymagań społecznych;
- przeżycie z poszczególnymi członkami rodziny stanu emocjonalnej niepomyślności, emocjonalnego stresu i depresji;
- anormalne kryzysy rozwoju, które w odróżnieniu od normatywnych wiekowych kryzysów, nie są związane z zakończeniem cyklu rozwoju, nie ogranicza się ich w czasie i noszą wyjątkowo wywrotowy charakter (charakteryzują się niestabilnością);
- obecność w rodzinie ekstremalnych, kryzysowych życiowych sytuacji.

Praca terapeutyczna z takimi problemami, jak negatywne charakterystyki osobowościowe, zachowania agresywne poszczególnych członków rodziny, winna być skierowana na realizację zadań poprzez: optymalizację współdziałania w rodzinie, rozwój kompetencji osobnych członków rodziny, łagodzenie i eliminację sytuacji stresowych, zmniejszenie agresywności zarówno dorosłych członków rodziny, jak dzieci i młodzieży.

Należy stwierdzić, że w ten sposób na mocy wyraźnie sformułowanych pozycji można zbudować efektywne programy pracy terapeutycznej z klientem rodzina, co pomoże rozwiązać najróżniejsze problemy, powstające w osobowościowym rozwoju oraz we współdziałaniu jej członków, i może gwarantować sukces programu pracy terapeutycznej.

Zakończenie

Na zakończenie należy podkreślić, że w związku z terapią klienta rodzina rozwiązania wymagają *następujące problemy*:

- 1) Określenie kwalifikacji, jakie powinny posiadać osoby zajmujące się diagnozą psychologiczno-pedagogiczną i oddziaływaniem terapeutycznym w rodzinie.
- 2) Sformułowanie zadań, które stoją przed terapią rodziny dzisiaj.
- 3) Określenie rodzaju metod diagnostycznych, związanych z oddziaływaniem terapeutycznym, które wykorzystują specjaliści w pracy z rodziną.
- 4) Organizacja pracy specjalistów zajmujących się terapią rodzinną w taki sposób, aby rodziny z problemami mogły by otrzymać efektywną pomoc.

Bibliografia

- Crane D.R., 2004. *Podstawy terapii małżeństw*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ludewig K., 1995. *Terapia systemowa: podstawy teoretyczne i praktyka*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maccoby E., Martin J., 1983. Socialisation in the context of the family: parent – child interaction. [in:] E. Mavis Hetherington (ed.), *Handbook of Child Psychology. Socialisation, Personality and Social Development*, 4. New York.
- Namysłowska I., 1997. *Terapia rodzin*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Orwid M., Czabała C., 1990. *Terapia rodzin i małżeństw*. Warszawa, Wydawnictwo Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Senko T., (red.) 2014. *Psychologiczno-pedagogiczne wsparcie rozwoju dzieci i młodzieży*. Nowy Sącz, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu.
- Tettenborn A., 1996. *Familien mit hochbegabten Kindern*. Munster-New York.
- Wenning K.M., 2004. *Mężczyźni są z ziemi i kobiety są z ziemi*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wojciszke B., 2005. *Psychologia miłości: Intymność – Namietność – Zaangażowanie*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Вайсс Дж., 1998. *Как работает психотерапия: Процесс и техника*. Москва, Независимая фирма „Класс”.
- Психотерапия*, 2000. Б.Д. Карвасарский (ред.). Санкт-Петербург, изд-во Питер.
- Сенько Т.В., 1998. Психология взаимодействия: Часть вторая: Диагностика и коррекция личностного поведения. Минск, изд-во Карандашев.
- Сенько Т.В., 1999. Психология взаимодействия: Часть первая: Базисная структура межличностного взаимодействия. Минск, изд-во Карандашев.
- Сенько Т.В., 1999. Психология взаимодействия: Часть вторая: Базисная структура межличностного взаимодействия. Минск, изд-во Карандашев.
- Сенько Т.В., 2000. Психология взаимодействия: Часть третья: Личность в семейном социуме. Минск, изд-во Карандашев.
- Сенько Т.В., 2002. Психология взаимодействия: Часть четвертая: истоки агрессивного поведения детей. Минск, изд-во Карандашев.
- Сенько Т.В., 2003. Семейная психотерапия как составная часть коррекционной работы психолога. В: *Психологическая служба*, 2, 77–87.
- Сенько Т.В., 2006. *Психология взаимодействия: Часть пятая: Семейная политика и семейная психотерапия*. Бельско-Бяла, изд-во Академии технично-гуманистичной.
- Фримен Д., 2001. *Техники психотерапии семьи*. Санкт-Петербург, изд-во Питер.
- Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В., 2002. *Психология и психотерапия семьи*. Санкт-Петербург, изд-во Питер.

Client family: psycho-pedagogical therapy system approach

Abstract

In the article the author analyzes the systemic approach in the of psycho- pedagogical treatment of the client family. Important in this approach is the concept of family as a whole – a system of interrelated and influencing each other elements, which is the main idea of contact, relationship and dynamic balance between various aspects of personal and family life of every human being. Given the characterization of the family system, described the essence of psycho-pedagogical therapy of the client's family: the problems associated with the activities of specialists in the framework of working with a client family, the general assumptions, goals of therapy, the provisions for specific tasks therapeutic and basic determinants of the lack of success in cooperation family.

Key words: system approach, psycho-pedagogical therapy, client family

Tatiana Senko

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

e-mail: tv-senko@gmx.net